

Crèdit rural i endeutament pagès a la ciutat de Lleida, 1808-1840

per Montserrat Moreno i Gené

INTRODUCCIÓ

La situació precària en la qual el petit pagès afronta la crisi de l'Antic Règim és un fet que ha interessat a molts investigadors. En aquest treball es pretén aportar nous coneixements al respecte, fent una anàlisi de les causes que abocaren aquest grup social a l'endeutament i, donada l'existència d'aquest fenomen, un estudi dels instruments de crèdit que hagueren d'emprar aquells individus en semblants circumstàncies.¹

L'àmbit geogràfic d'aquest treball abasta la ciutat de Lleida, un nucli urbà d'aproximadament uns 10.000 habitants, dels quals la pagesia suposava a l'entorn d'un 60% del total i a la qual hem d'afegir un nombrós grup d'artesans que, alhora, eren també pagesos. El grup pagès, però, no conformava un tot homogeni, d'aquí que es pretengui analitzar la incidència que l'endeutament tingué en els diversos sectors que el componien, a més d'intentar comparar la situació del grup amb la dels altres components socials de la ciutat.

En aquells moments, les terres pertanyents al municipi comprenien els termes de Lleida, Torres de Sanuy, Vilanoveta i Rufeà; una extensió que girava a l'entorn dels

1. La bibliografia sobre el tema de l'endeutament és molt àmplia. Es poden consultar: F. ANDRÉS ROBRES, *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano (1600-1810)* (València 1987); G. BROCA i J. AMELL, *Instituciones del derecho civil catalán vigente* (Barcelona, Barcelonesa, 1980); C. CAMARERO, *Las detracciones sobre la economía agraria y el endeudamiento del pequeño campesino en el siglo XVIII: aplicación a un concejo castellano*, «Agricultura y Sociedad», n. 33 (1984), ps. 197-258 i *Endeutament i detractions a la Castella de l'Antic Règim (anàlisi de 49 viles burgaleses)*, «Recerques», n. 18 (1986), ps. 73-105; E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Del censo a la obligación: modificación en el crédito rural antes de la Primera Guerra Carlista en el País Vasco*, dins A. GARCIA SANZ i R. GARRABOU (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. I. Cambio social y nuevas forma de propiedad (1800-1850)* (Barcelona, Crítica, 1985), ps. 297-305; *Actitudes del campesino parcelario vasco propietario ante la usura y el crédito rural (siglos XVI a XIX)*, dins A. OTAZU (ed.), *Dinero y crédito (siglos XVI al XIX)* (Madrid 1976), ps. 371-379; J. FERREIRO PORTO, *Fuentes para el estudio de las formas del crédito popular en el Antiguo Régimen: obligaciones, préstamos, ventas de renta y ventas de censos*, dins *Actas de las I Jornadas de Metodología aplicada a las Ciencias Históricas* (Santiago 1975), ps. 763-780; LL. FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII i XIX)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987); *Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès*, «Estudis d'Història Agrària», n. 4 (1983),

10.000 jornals, amb un clar predomini del regadiu. Les característiques de l'estructura de la propietat, així mateix, ens permeten de parlar d'un pes aclaparador de la petita pagesia, ja que el 85 % de les propietats relacionades al cadastre no superen en aquests anys els 9 jornals de terra —quantitat que marcava al terme de la ciutat el límit de subsistència.²

Les fonts emprades per a aquest estudi són fonamentalment els inventaris, les creacions de censals, els encarregaments i les vendes d'aquests, els debitoris i els contractes de compravenda de terres. Aquestes fonts han estat seleccionades en quant apareixia en elles algun pagès de la ciutat.³ Cal remarcar, si més no, que estem analitzant un sector petit de la població pagesa, ja que, per exemple, els inventaris són molt selectius i escassos. De fet, hem localitzat 113 inventaris (amb 63 censals i 126 «deutes»), 384 contractes de compravenda de terres, 21 debitoris i 119 censals (creació, encarregament i venda de censals, més els localitzats en els contractes de compravenda de terres). Per fer-ho s'han realitzat 5 cates: 1808, 1820, 1825, 1833 i 1840, i hem resseguit tota la producció dels tres notaris més importants del període de 1808 a 1840. Tot i que no podem fer excessives generalitzacions, creiem que aquests documents ens permeten de tenir una idea bastant fiable sobre alguns aspectes concrets del tema que estem analitzant.

ps. 101-128 i *L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX*, «Recerques», n. 18 (1986), ps. 7-71; A. FLORISTÁN, *Crédito rural en Navarra: los censos al quitar*, dins *Actas del Congreso de Metodología de las Ciencias Históricas*, II (Santiago de Compostela 1984); M. J. GIMENO SANFELIU i J. A. ADAMDURA, *Datos para el estudio del endeudamiento del campesinado en Ayora (1786-1805)*, «Estudis», n. 9 (1981-82), ps. 205-225; J. V. GÓMEZ ÁLVAREZ, *El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad*, «Estudis», n. 6 (1977), ps. 5-25; F. MIKELARENA, *Aproximación al endeudamiento del campesino propietario de la montaña navarra durante el Antiguo Régimen*, «Ernao» (1988), ps. 95-118; M. PESET, *Unes hipòtesis sobre el crèdit agrari a l'Antic Règim*, dins *Terra, treball i propietat* (Barcelona 1986), ps. 134-148; M. PESET i V. GRAULLERA, *Els censals: la propietat de la Terra al s. XVIII valencià*, «Recerques», n. 18 (1986), ps. 111-124; P. SAAVEDRA, *Un aspecto de las crisis de subsistencias en la Galicia del Antiguo Régimen: las ventas de tierra*, dins *La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos* (Santiago 1981), ps. 161-179; E. TELLO, *Pagosos, menestralis i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1781)*, tesi doctoral inèdita (U.B. 1987); *La utilització del censal a la Segarra del Set-cents: crèdit rural i explotació usurària*, «Recerques», n. 18 (1986), ps. 47-71; *Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució de les terres (Cervera 1744-1745)*, dins «Estudis d'Història Agrària», n. 6 (1983), ps. 57-99; *El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)*, «Noticiario de Historia Agraria», n. 7 (1994), ps. 9-37.

2. E. VICEDO, *Las condiciones de reproducción de la unidad familiar campesina en la Catalunya Nova: Las «Terres de Lleida»*, «Noticiario de Historia Agraria», n. 5 (1993), ps. 43-66. Sobre l'estructura de la propietat de la terra, el predomini del regadiu i l'organització de l'explotació agrícola a les terres de Lleida durant la primera meitat del segle XIX es pot consultar la tesi de llicenciatura d'aquesta autora *La pagesia lleidatana. 1808-1840* (U.B. 1991).

3. En la immensa majoria dels protocols notariais consultats no se'ns defineix —o bé en molt poques ocasions— la categoria professional exacta de les parts. Més aviat, apareix la categoria genèrica de «pagès», sense fer referència a si és un hisendat o un jornal·ler. Sabem que existeix la diferència, perquè en alguns cops hem localitzat l'individu en el cadastre i allí s'especificava més concretament que es tractava d'un «*labrador hacendado*», d'un «*labrador*» o d'un «*jornalero*». El que hem fet, en aquest cas, ha estat l'estudi de tots aquells inventaris, censals, debitoris o compravendes de terra en què es feia menció d'un «pagès». La distinció l'hem feta després, en analitzar l'estructura de la propietat dels inventaris, o en l'intent de localitzar els compradors i els venedors al cadastre, per determinar, en aquests casos, si es tractava de pagesia benestant, mitjana o petita.

1. *Les precarietats camperoles*

L'agricultura d'Antic Règim no requeria, en principi, de grans capitals per al seu funcionament. Les eines eren senzilles i la majoria dels pagesos treballaven petites extensions de terra, la qual cosa els suposava no haver de contractar mà d'obra. Aquestes propietats pageses, però, per les mateixes raons, tenien unes produccions reduïdes i, conseqüentment, una manca d'excedents comercialitzables.

Aquests pagesos havien de fer front, a més de les despeses mínimes de reproducció, a tot un conjunt de detraccions que, com remarca C. Camarero, anaven «amb destinació a les arque reials, les bosses senyoriales i els graners eclesiàstics».⁴ Aquesta situació, en una economia de reduïda producció, havia de comportar forçosament que una collita dolenta, un augment dels impostos o qualsevol infortuni familiar pogués trencar el delicat equilibri existent, abocant al pagès —en paraules d'E. Tello— a l'«espessa teranyina» dels deutes.⁵

Les despeses del pagès, d'altra banda, no acabaven amb el manteniment i la reposició dels components de cada explotació i l'exacció senyorial i tributària, cal incloure-hi, també, la reproducció intergeneracional, el sistema d'herència —amb la tradició dels dots i les legítimes— i l'existència de tot un cúmul d'actuacions religioses —com ara els enterraments, les misses, els cultes... —,⁶ per la qual cosa, ni amb els recursos propis ni amb el treball assalariat del qual sovint s'anava a la recerca, n'hi havia prou per no haver de recórrer al préstec.

A més a més, en aquests anys, cal afegir els problemes derivats d'una conjuntura depressiva. En primer lloc, pels conflictes bèl·lics: les guerres napoleòniques, els aixecaments realistes dels anys vint i les guerres carlines, que provocaren una important destrucció de collites, la impossibilitat de treballar la terra, constants requisaments de producció agrícola i de bestiar per les tropes etc.⁷ En segon lloc, per problemes conjunturals estrictament econòmics, com la caiguda d'alguns preus agraris⁸ —seguida de la reducció dels ingressos— o la successió d'uns anys consecutius de pessimes collites,⁹ que convertiren el pagès en comprador de gra precisament en el moment en què el preu, a causa de l'escassetat, s'elevava.¹⁰

4. C. CAMARERO, *Endeutament i detraccions...*, art. cit., p. 74.

5. Vegeu E. TELLO, *La utilització del censal...*, art. cit., p. 50.

6. Vegeu E. TELLO, *Crèdit rural...*, art. cit., p. 51.

7. Les Actes de l'Ajuntament durant aquests anys de guerra, així com els cartularis municipals, recullen les queixes de la Confraria de Llaoradors sobre el malestar de la pagesia lleidatana arran dels conflictes bèl·lics: especialment la destrucció de les collites i la gran manca de bestiar que es pateix com a conseqüència dels requisaments de les tropes i dels robatoris dels enemics. A.M.L. Actes de l'Ajuntament i Cartulari dels anys 1808-1840.

8. Vegeu E. VICEDO, *Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del s. XIX*, «Recerques», n. 14, ps. 167-176.

9. Vegeu J. FONTANA, *La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España*, dins GARCÍA SANZ i R. GARRABOU, (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. I. Cambio social y nuevas formas de propiedad, 1800-1850* (Barcelona, Crítica, 1985), ps. 157-168. Per al cas de Lleida, l'estudi de les Actes de l'Ajuntament mostra com els anys vint són especialment desesperants per aquesta raó. Els crits d'auxili al senyor bisbe demanant gra per a sembrar per manca de llavor com a resultat de pessimes collites són constants. A.M.L. Actes de l'Ajuntament, anys 1820-24.

10. Al respecte, M.J. GIMENO SANFELIU i J.A. ADAMDURA afirmen el següent: «Así, las crisis agrarias produjeron un notable endeudamiento de los labradores, ya que éstos se veían obligados a recurrir a los

Paral·lelament a aquesta situació conjuntural, hi ha un cert acord entre els historiadors en considerar que durant aquesta primera meitat del segle XIX s'havia arribat a un sostre productiu, arran d'un creixement extensiu produït per una agricultura sense innovacions. La llei dels rendiments decreixents, en aquest cas, era en ple vigor i havia de provocar, a la llarga, un endeutament de la pagesia més feble.¹¹

Finalment, no podem oblidar que durant aquest període es produí la desintegració de l'Antic Règim i l'inici de la Revolució Liberal. Quant al primer punt, E. Tello considera que es tracta del desenvolupament d'una crisi social agrària general, derivada d'una situació de rendiments decreixents, i en la qual es veurien afectats tots els ingressos derivats del treball de la terra.¹² Pel que fa a la Revolució Liberal, d'altra banda, no podem oblidar, en buscar motius per a l'endeutament, que una bona part de la pagesia va perdre els drets d'usdefruit sobre una part considerable dels béns comunals, que eren una font gens menyspreable de recursos alternatius i complementaris; van desaparèixer tota una sèrie d'institucions i pràctiques consuetudinàries que li donaven una certa seguretat enfront de la misèria, i, a la fi, es va veure obligada a suportar uns impostos creixents —tant pel que fa als ordinaris com als extraordinaris de guerra—, cada cop més difícils de satisfer. D'altra banda, la desamortització i la desvinculació de les antigues propietats de convents i monestirs, cosa que equival a dir, el pas de les mans mortes a propietats particulars a rendibilitzar, amb el conseqüent increment del valor dels contractes d'arrendament, significaria, així mateix, un factor més d'endeutament. Com remarca Artola: «*Todo hace pensar que el labrador al que no presionaron por un lado lo hicieron por el otro.*»¹³ En una situació semblant, en la qual el pagès es veu abocat a endeutar-se per a fer cara als requeriments més bàsics de reproducció, l'endeutament es converteix en estructural.¹⁴

préstamos señoriales que les obligaban a la devolución en dinero en efectivo de lo prestado en cereal, en los meses de precios bajos, mientras que los préstamos se realizaban y estipulaban cuando los precios alcanzaban sus cotas más altas» (Datos para el estudio del endeudamiento..., art.cit., p. 214).

11. Segons P. RUIZ TORRES, «*El endeudamiento progresivo del campesinado y su falta de recursos agotado el crecimiento extensivo que había producido una agricultura sin innovaciones técnicas capaces de superar la presión demográfica, contribuyeron a la profunda crisis agraria de principios del s. XIX, arruinando a muchos agricultores que engrosaron el ya de por sí elevado porcentaje de pobres y población marginal*» (Desarrollo y crisis de la agricultura en el país valenciano a finales del Antiguo Régimen, dins A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU, *Historia agraria de la España Contemporánea*, v. 1, Barcelona, Crítica, 1985, p. 352).

12. En paraules d'E. TELLO: «*La crisis de las rentas señoriales que se abrirá hacia 1780 no fue sólo una crisis de los ingresos de naturaleza feudal. La quiebra definitiva del régimen señorial se produjo en medio de una crisis social agraria mucho más amplia que afectó simultáneamente a todos los ingresos derivados del trabajo de la tierra, desde las pensiones de censales por deudas hipotecarias a la renta de la tierra, pasando por las tercias cada vez más apretadas de la presión fiscal.*» (Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del Antiguo Régimen en Cataluña, p. 15. Ponència presentada al Congrés d'Història Agrària celebrat a Santiago de Compostel·la l'any 1992).

13. M. ARTOLA, *Antiguo Régimen y Revolución liberal* (Barcelona, Ariel, 1978), p. 191.

14. Utilitzem el concepte aquí amb el mateix sentit que Ll. Ferrer en estudiar la societat bagenca. *Pagesos, rabassaires...*, art. cit., ps. 717 i ss.

2. Els instruments de crèdit

Des de feia segles, l'Església no permetia la forma més corrent de préstec —el lliurament de diners per un cert temps i amb un interès determinat—, ja que es considerava usura. Això donà lloc a l'aparició de tota una sèrie d'instruments crediticis per tal d'intentar superar aquestes dificultats. Cal destacar els censals, els debitoris i les vendes a carta de gràcia, conegudes popularment com a empenyoraments.

2.1 Deutes, censals i debitoris

L'instrument de crèdit que fins aquell moment havia estat el més habitual era el censal.¹⁵ Aquest es pot definir com un préstec l'interès del qual rep el nom de pensió i que pot ésser redimit en el moment que es vulgui. Al prestamista se'l coneix amb el nom de «censalista» i al venedor amb el de «censatari». En principi, en la *creació del censal* se simula una venda: el qui rep els diners ven a qui els hi deixa el dret a cobrar un interès, i el que deixa els diners compra el dret a cobrar aquell interès, que és la pensió. En algunes zones de Catalunya, a diferència del que passava amb el cens consignatiu, el censal era personal, és a dir, que requeia sobre la persona abans de recaure en els béns,¹⁶ en la zona analitzada en aquest article, però el censal recau en uns béns concrets i en cas que el bé hipotecat es traspassés, el censal anava amb ell i el nou propietari del bé s'«encarregava», a partir d'aleshores, del censal i les seves pensions.¹⁷

Com que no era necessari rebre el diner en el moment de la creació del contracte, es podien crear nous censals a partir de pensions vençudes, de la conversió de qual-sevol deute o del retorn fragmentat dels diners. D'altra banda, com que no es podia obligar al censatari a tornar els diners, s'acabà introduint el pacte de millora, segons el qual, després d'uns anys determinats —normalment quatre o cinc—, el censatari estava obligat a donar més fiances o bé a augmentar la hipoteca.

A més d'un instrument de crèdit, el censal ha estat considerat també com una forma d'extracció de la renda del pagès,¹⁸ com una peça més que garantia la reproducció econòmica i social del sistema d'Antic Règim i, per tant, alguns historiadors consideren que era d'esperar la seva caiguda amb el triomf del capitalisme per donar pas a noves fórmules creditícies que estiguessin més d'acord amb el desenvolupament de les forces productives.¹⁹ En aquest sentit, la utilització del censal hauria

15. Si es vol aprofundir en el tema del censal, podeu consultar el resum bibliogràfic que fa Ll. FERRER a *Censals, vendes a carta de gràcia...*, art. cit., p. 104.

16. Vegeu Ll. FERRER, art. cit., p. 720.

17. Això ja ha estat documentat per a una zona més àmplia i en un període anterior, l'edat moderna. Vegeu, E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del Set-cents* (Barcelona, Crítica, 1991); G. FELIU, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell* (Lleida, Institut d'Estudis Ilergens, 1990).

18. E. TELLO, art. cit.; Ll. FERRER, *op. cit.*

19. E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, art. cit.; M. PESET i V. GRAULLERA, art. cit.

decaigut per la seva escassa rendibilitat enfront d'altres tipus d'inversions (devaluació de les rendes amb l'increment dels preus, rebaixa de l'interès nominal) i per una inseguretat cada cop més evident (morositat i retards en el pagament de les pensions, existència de concòrdies entre els acreedors i els deutors per concertar una rebaixa de la taxa d'interès legal, la dificultat d'executar les hipoteques d'una part substancial dels censos dels municipis i la noblesa, i el fet que fos decisió del censatari redimir el cens.²⁰ Aquesta escassa rendibilitat del censal, defensada per E. Fernández de Pinedo, M. Peset i V. Graullera, o Joseba de la Torre entre altres, és qüestionada per E. Tello, que considera que l'interès real del censal era força més alt que l'interès nominal perquè «quan la situació d'empenyorament subjacent a la creació del censal donava lloc a la transferència d'algun bé immoble hipotecat del censatari cap al censalista, s'oferia a aquest darrer l'oportunitat de jugar amb el preu real de la cosa obtinguda en relació amb el preu nominal del censal originàriament venut... Aquestes rodes censal-terra-censal servien per a molt més que no només per rescabalar-se d'endarreriments. Oferien una oportunitat única per revalorar la renda censal, multiplicant diverses vegades el tipus nominal d'interès».²¹ E. Tello, conseqüentment, considera que la caiguda del censal va anar més aviat lligada a una autèntica vaga de pensions dels censataris, paral·lela a la vaga de delmes i de drets senyoriais. «En su génesis —explica Tello— la crisis del sistema censalista estuvo estrechamente unida a la crisis general de todo el sistema de rentas del A. Régimen.»²²

Paral·lelament als censals hi havia en aquesta època un altre instrument de crèdit, el debitori —la *obligación* castellana— que aniria adquirint cada cop més importància en transcórrer aquesta primera meitat de segle. Es tractava d'un contracte pel qual el signant es reconeixia deutor d'una quantitat determinada de diners a una altra persona i es comprometia a retornar-la en un termini de temps fixat —generalment terminis de temps curts—, a diferència del que succeïa amb els censals, els quals, com hem dit, eren perpetus i redimibles a voluntat del censatari. En aquest cas no es feia menció de cap interès que no anés incorporat al montant de capital concretat en el document. El fet de no especificar-lo permetia una negociació privada del tipus d'interès al marge de la taxa oficial fixada per als censals —un 3% en aquests anys—i així aconseguir un interès superior.

Per a conèixer la tendència a l'endeutament de la pagesia lleidatana, hem començat per analitzar els inventaris, ja que no solament descriuen les propietats d'un individu, sinó també els deutes que té. En aquest cas, observem com aquest tipus de font distingeix entre el que els contemporanis anomenaven «deutes»²³ i els censals. Els resultats mostren com, de 113 inventaris, 38 individus tenien en llur inventari

20. Vegeu A. ATIENZA, *Ventas a carta de gracia: crédito y desposesión en Aragón en el siglo XIX*, dins *Actes del VI Seminari d'Història Agrària...*, p. 18.

21. E. TELLO, art. cit., ps. 63-64.

22. E. TELLO, *El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)*, «Noticiario de Historia Agraria», n. 7 (1994), p. 30.

23. Es tracta de deutes que tenia l'individu a l'hora de la seva mort. En l'inventari se'ns especificuen la quantitat i el creditor, però en cap moment no es fa referència a si són legalitzats davant notari, és a dir, si són, per exemple, debitoris. La impressió que donen és que es tracta d'uns diners que s'han de tornar a certs individus sense que hi hagi papers pel mig.

alguna referència a «deutes» o censals. Concretament, dues terceres parts de tots aquests deutes i censals analitzats són referències a «deutes» —el 67,74 %— i una tercera part a censals —el 33,33 %.

Partint d'aquestes xifres, podem constatar com en aquesta època el censal ja no és preminent entre els pagesos lleidatans i si fem una distribució cronològica d'aquests «deutes» i censals que apareixen als inventaris analitzats, observarem aquest fet amb tota claredat. A mesura que ens atancem a mitjan de segle, el percentatge de «deutes» supera el de censals:

QUADRE 1. *Evolució dels diversos instruments de crèdit segons els inventaris. 1808-1840*

<i>anys</i>	<i>inventaris</i>	<i>deutes</i>	<i>censals</i>
1808-1818	16	—	1
1819-1829	26	21	11
1830-1840	23	67	3
TOTAL	65	88	15

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes del buidatge de tots els inventaris de M. Hostalrich, Fr. Solano i M. Fuster dels anys 1808 a 1840.

QUADRE 2. *Evolució dels diversos instruments de crèdit segons els inventaris. 1808-1940 (per cates de diversos anys)*

<i>anys</i>	<i>t. inventaris</i>	<i>deutes</i>	<i>censals</i>
1808	13	—	1
1820	9	1	7
1824	13	3	17
1833	7	29	5
1840	8	43	4
TOTAL	50	76	34

Font: Elaboració pròpia a partir del buidatge de tots els inventaris dels notaris lleidatans d'aquest període corresponents als cinc anys específics assenyalats.

Aquest elevat nombre de «deutes» que apareixen en els inventaris enfront al de censals pot apuntar la idea que els pactes privats o, simplement, el retard en el pagament havia d'ésser un mitjà d'endeutament força habitual.

Si analitzem ara si aquests «deutes» i censals que apareixen als inventaris eren préstecs a cobrar o a pagar obtenim els següents resultats: mentre el 14,13 % dels casos són a favor del grup pagès, el 86,24 % d'aquells els hi és desfavorable. Arran d'aquest fet, se'ns evidencia la pagesia com un grup que, quan entra a formar part d'aquests moviments de diners, tendeix, per tant, a ésser fonamentalment deutor.

De fet, en analitzar els individus inventariats segons siguin deutors o acreedors, es confirma una vegada més la idea que apuntàvem en fer l'estudi dels instruments de crèdit: a l'entorn el 80 % són deutors. De fet, només dos personatges, hisendats ambdós, se'ns apareixen totalment creditors, i n'hi ha 3 més que són deutors i creditors alhora, encara que amb una diferència final negativa, és a dir, que deuen més diners que els que els deuen a ells.

QUADRE 3. *Individus deutors i creditors segons els inventaris. 1808-1840*

tipus	deutors	%	creditors	%	creditors i deutors	%	totals	% deutors	% creditors	creditors i deutors
DEUTES	22	51,16	2	50,00	3	50,00	27	81,48	7,41	11,11
CENSALS	21	48,84	2	50,00	3	50,00	26	80,77	7,69	11,54

Font: Elaboració pròpia a partir de tots els inventaris buidats, tant pel sistema de cates com pel seguiment dels tres notaris citats. 1808-1840.

Aquest fet es constata igualment en estudiar altres documents notariaus, com ara les creacions de censals i els seus encarregaments. Malgrat la migradesa de dades que tenim al respecte —sols hem localitzat tretze documents entre creacions i encarregaments de censals—, és simptomàtic el fet que, majoritàriament, sempre trobem els pagesos manllevant diners, i, per regla general, al grup dels eclesiàstics.²⁴ D'aquests 13 documents, en 12 casos es demana diners a eclesiàstics, mentre que en un sol cas la pensió del censal es paga a un altre pagès.

De fet, no deixa de ser fins a cert punt lògic que fossin aquelles entitats que, posseint una important suma de capital i volent obtenir un ingrés anual sense invertir en negocis industrials ni comercials, es dediquessin a deixar els diners: comunitats religioses, hospitals, confraries, etc., més que no pas altres grups socials. Com destaca E. Tello: «Hom acostumava a recórrer al clero sempre que calia negociar sumes considerables.»²⁵

En un cas, però, s'observa com un membre del grup pagès demana diners a un altre. La diferenciació social en el si de la pagesia és un fet indiscutible i una situació semblant havia d'afavorir conseqüentment que un sector estigués en la necessitat de manllevar diners, mentre que un altre es trobés en condicions de prestar-ne.²⁶

24. Per al cas lleidatà, la relació entre censals i eclesiàstics ha estat estudiada per C. SOLSONA a *Censales subastados durante la desamortización de Mendizábal en Lérida (1838-1851)*, dins *Actas del VI Seminario de Historia Agraria. El crédito rural como factor de cambio agrario*, ps. 8-12, i *La desamortización eclesiástica a la provincia de Lleida. 1838-1851*, tesi doctoral (Universitat de Lleida, 1994).

25. E. TELLO, *Crédit rural ...*, op. cit., p. 52.

26. De fet hem localitzat unes vendes de censals on es comprova com hi havia pagesos que cobraven pensions de censal a altres pagesos. No sabem el motiu de la creació, que bé prodria ésser, per exemple, un cas de venda de terra on l'altre no estigués en condicions de pagar al comptat. Sigui o no sigui així, és simptomàtic el fet que aquests pagesos es venguin en aquests moments de crisi els censals i, majoritàriament, a altres sectors no pagesos. D'aquesta manera, tenim que de 14 contractes de vendes de censals, mentre el 100% dels venedors són pagesos, el 76,92% dels compradors no ho són, mentre que el 84,61% dels deutors tornen a ésser pagesos.

L'existència d'altres grups socials en el paper de creditors de la pagesia, d'altra banda, queda així mateix confirmada en la relació de professions que hem efectuat partint dels inventaris. El principal aspecte a remarcar és el diferent pes dels eclesiàstics segons es tracti de censals o de «deutes». Així, mentre els censalistes són majoritàriament eclesiàstics, el 67,5 % del total, els «deutes» s'han de pagar a un conjunt d'individus més heterogeni, dels quals no son precisament eclesiàstics un 60,97 %. Al seu torn, els deutoris ratifiquen àdhuc aquesta imatge, en mostrar-nos que el grup dels eclesiàstics pràcticament no participa en aquesta modalitat de préstec.²⁷

2.1.1 Les quanties manllevades

Per analitzar el volum de tots aquests préstecs, disposem d'una àmplia documentació. Els resultats mostren com en poques ocasions els valors excedeixen les 300 lliures, més aviat, la xifra oscil·la a l'entorn de les 200. Són, per tant, en la seva majoria, quanties no gaire elevades, però que concorden, com veurem més endavant, amb els preus de les petites parcel·les que s'acostumaven a comprar i a vendre.

QUADRE 4. *Nombre de censals i deutoris segons la quantitat manllevada. 1808-1840*

lliures	A	%	mitjana	B	%	mitjana	C	%	mitjana
0-100	7	26,92	87,14	43	46,73	70,20	1	4,76	100,00
100-200	9	34,62	172,12	37	40,21	170,01	9	42,86	121,33
200-300	6	23,08	260,50	6	6,52	244,22	4	19,05	270,50
300-400	2	7,69	388,00	4	4,35	379,12	4	19,05	341,75
400-500	1	3,85	500,00	1	1,09	500,00	-	-	-
500-1000	-	-	-	-	-	-	2	9,52	706,00
+1000	1	3,85	1850,00	1	1,09	1090,00	1	4,76	1305,00

Font: Elaboració pròpia a partir d'aquests documents. A. Contractes de creació, encarregament i venda de censals. B. Censals apareguts en els contractes de compravenda de terres. C. Deutoris.

Un segon aspecte a destacar és la diferència de magnituds entre les quanties reflectides en els documents legalitzats per un notari i aquelles «degudes» a particulars. Així, mentre que tant pel que fa als censals com pel que fa als deutoris, les quantitats superen les 100 lliures per situar-se al voltant de les 200 i, fins i tot, al voltant de les 300, el 88,88 % dels «deutes» dels inventaris no sobrepassen les 100 lliures, i, fins i tot, el 57,94 % del total, no superen les 25. Tot plegat ens fa pensar que sempre que la quantitat era mínimament important, la visita per legalitzar la situació esdevenia obligatòria.

27. Als quadres 1, 2 i 3 de l'apèndix es relacionen aquestes professions diverses i la composició dels eclesiàstics.

QUADRE 5. *Nombre de deutes i censals segons els inventaris. 1808-1840*

<i>lliures</i>	<i>deutes</i>	<i>%</i>	<i>mitjana</i>	<i>n.</i>	<i>censals</i>	<i>mitjana</i>
0-10	43	34,13	4,74	—	—	—
10-25	30	23,81	15,20	—	—	—
25-50	27	21,43	36,17	9	14,29	48,11
50-100	12	9,52	61,32	14	22,22	90,30
0-100	112	88,88	21,18	23	36,50	73,79
100-200	8	6,35	128,25	26	41,27	163,50
200-300	2	1,58	240,00	6	9,52	288,33
300-400	2	1,58	338,20	2	3,17	400,68
400-500	1	0,79	405,00	1	1,58	500,00
500-1000	—	—	—	5	7,94	780,00
+1000	1	0,79	2040,00	—	—	—
TOTALS	126	100,00		63	100,00	

Font: Elaboració pròpia a partir dels inventaris. 1808-1840.

Un altre aspecte que volem destacar sobre aquest punt és la diferència que hom observa entre els valors dels censals i els dels deutoris. Aquesta diferència es reflecteix, sobretot, en comparar les magnituds més petites i les més grans, perquè tot i que en ambdós casos l'interval de 100 a 200 lliures és el més freqüent, juntament amb el de 200 a 300 lliures, el percentatge de casos que no supera les 100 lliures és superior en els censals analitzats —tant en els que apareixen als inventaris, com en els contractes de compravenda de terres, com en la mateixa creació del censal—, mentre que en el conjunt dels deutoris estudiats no arriba ni al 5%, alhora que el percentatge que sobrepassa les 300, mostra precisament la relació inversa. Una de les raons la podríem trobar en la mateixa descripció del debitori, quan es diu que porta l'interès incorporat, amb la qual cosa resulta, òbviament, un augment de la quantitat establerta. Però aquest increment no arriba a justificar la diferència, de manera que l'explicació deu girar, més aviat, al voltant de la modalitat del préstec, és a dir, que el debitori, instrument de crèdit que implicava més control pel creditor sobre el capital cedit, pogués impulsar a aquest a prestar quantitats més elevades, ja que sabia que en la data fixada podria tornar a disposar d'aquells diners, a diferència del que succeïa amb els censals, que no tenien data de retorn fixa.

Per acabar aquest apartat, voldríem fer un darrer comentari a aquesta diferència de quantitats manllevades segons el tipus d'instrument de crèdit. La presència d'aquest percentatge important de deutes que quasi no supera les 50 lliures, paral·lelament a l'existència de censals i deutoris de quanties més elevades, especialment força superiors en els deutoris, sembla posar de manifest que som davant de dos tipus diferents d'endeutament: un de menys entitat, destinat a cobrir urgències, com l'obtenció de gra per a sembrar o dels diners necessaris per a la manutenció de la família fins arribar a la propera collita, o el fet de no poder acabar de pagar alguna cosa que

s'hagi comprat i un segon endeutament de més quantia que podria anar lligat, per exemple, a una millora de l'explotació, a la compra de més terra, d'eines o d'algun animal, així com a la compra d'una casa on viure etc. A continuació s'analitzen, precisament, els motius expressats pels pagesos lleidatans per a endeutar-se.

2.1.2 Per què endeutar-se?

En explicar les precarietats de la pagesia hem fet un breu repàs als diferents motius que podien impel·lir el pagès a demanar un préstec. Per aquesta raó, ara només destacarem tres dels aspectes que ens apareixen a les fonts i que considerem els més freqüents:

a) per la compra d'alguna cosa —que en molts casos està sense especificar. En aquest apartat podem distingir entre aquelles compres que suposarien un desembossament més gran, com la compra de cases, terres, eines, o animals, i aquelles altres compres que anirien més aviat a cobrir les urgències més immediates, com per exemple l'adquisició d'una certa quantitat de gra per a la sementera o per a poder arribar a la propera collita, i que podríem relacionar amb els problemes de reproducció social del grup, és a dir, amb un endeutament estructural. L'especialització agrícola en productes com ara la vinya i l'olivera, per la seva banda, podria ser una altra raó perquè, en moments de collites pobres o davallada dels preus d'aquells productes, s'hagués de recórrer al préstec de la petita pagesia per a poder obtenir el gra necessari per a llur subsistència.

b) per pagar rèmores d'arrendaments, lloguers, pensions etc., situació que es relaciona també amb un clar endeutament estructural, en haver de manllevar diners per pagar el manteniment del seu sistema de subsistència, juntament

c) amb el que ells mateixos anomenem «urgències i necessitats», que, en el cas dels debitoris, arriba a ésser un 47,36 % dels casos.

QUADRE 6. *Motius per a manllevar diners. 1808-1840*

<i>motiu</i>	<i>inventaris</i>	<i>%</i>	<i>creació censals</i>	<i>%</i>	<i>debitoris</i>	<i>%</i>	<i>total</i>	<i>%</i>
per a:								
-urgències	3	10,34	4	17,39	9	47,36	16	21,91
- comprar alguna cosa			9	39,13	5	26,31	16	21,91
- la compra de terres	1	3,45					1	1,36
- la compra de blat	3	10,34					3	4,10
- la compra d'una mula	1	3,45					1	1,36
- deutes			2	8,69			2	2,73
- pagar lloguers de casa	3	10,34	3	4,10				
- id. pensions de censal	6	20,69	2	8,69			8	10,95
- id. arrendaments de terra	12	41,38					12	16,43
- id. arrendaments endarrerits					2	10,52	2	2,73
- expedició de negocis			6	26,08			6	8,21
- pagar dots, legítimes etc.					3	15,78	3	4,10

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de les diferents fonts notariales treballades: inventaris, creacions de censals i debitoris. 1808-1840.

En analitzar les propietats d'aquests pagesos que demanen préstecs, podem constatar una certa relació entre la quantitat de terres que posseeixen i la presència de deutes. Els resultats que mostren els inventaris són prou evidents: al voltant del 70 % dels individus que demanen un préstec tenen menys de 9 jornals de terra (mesura que, recordem, marcava al terme de Lleida el límit de subsistència). Una vegada més, per tant, es relaciona la petita pagesia amb una situació precària que l'obliga a recórrer al préstec, tant en la forma de censals o de debitoris, com, simplement, deixant de pagar. Aquesta darrera forma, com a conseqüència del nombre tan baix de censals i debitoris localitzats en les cates —poc verosímil en un context de crisi econòmica—, devia ésser força freqüent, juntament amb un altre mecanisme de crèdit, les vendes a carta de gràcia, que es presenten com un dels mecanismes més usuals entre els pagesos lleidatans.

2.2 La venda de terres

Ferreiro Porto, en estudiar les formes de crèdit popular a l'Antic Règim, assenya-la precisament que si els instruments de crèdit no comportaven gaire feina als notaris era perquè els pagesos tenien un altre recurs per a obtenir diners: la venda de terres.²⁸ Així doncs, la venda de terra s'ha de veure com el recurs últim que tenia el pagès per a aconseguir numerari, però que sigui el recurs últim, remarca P. Saavedra, «...no equivale a que sea el menos frecuente».²⁹ De fet, i a causa d'aquesta realitat, el transvasament de terres en una economia agrària es pot considerar un baròmetre perfecte per a detectar canvis conjunturals.

En fer aquest estudi partim de la premissa següent: el pagès només es despendrà de la terra, vital per a la seva subsistència, mogut per exigències inevitables, sempre d'última necessitat, i mai per raons especulatives de mercat. Cal recordar que ens trobem davant d'una pagesia majoritàriament petita (el 85% d'aquesta no arriba als 9 jornals de terra), la qual cosa equival a dir que el guany de beneficis no podia sortir de la venda de la poca terra que posseïen. Més aviat, si l'explotació fos mínimament rendible, el que s'intentaria seria engrandir-la i fer-la més resistent a les adversitats.

En avançar aquesta primera meitat de segle, però, es pot observar al terme de Lleida un increment important dels contractes de compravenda de terra, que arriba fins i tot a triplicar-se.³⁰ Les vendes de terra perpètuas són les que mantenen el

28. Vegeu J. FERREIRO PORTO, *Aportación al estudio de la renta en el Antiguo Régimen*, dins *La historia social en Galicia en sus fuentes de protocolos* (Santiago de Compostel·la 1981), ps. 355-381.

29. Vegeu P. SAAVEDRA, *Un aspecto de las crisis de subsistencia en la Galicia del Antiguo Régimen: las ventas de tierra*, dins *La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos* (Santiago de Compostel·la 1981), p. 165.

30. En els contractes de compravenda de terres es distingeixen diferents tipus de documents. Així, podem trobar-nos amb vendes perpètuas, en què la propietat de la terra passa completa al nou adquisidor; vendes a carta de gràcia, en què el propietari es reserva el dret de recuperar la terra quan vulgui a canvi de la mateixa quantitat de diners; vendes del dret de redimir a la persona que se li ha venut la terra a carta de gràcia, derivant en una venda perpètua; venda del dret de redimir la terra a tercers, amb la qual cosa els nous propietaris d'aquest dret podran recuperar una terra venuda a carta de gràcia pel mateix preu en què aquella es va vendre; revenda de la terra, contracte pel qual el propietari d'un peça compra-

percentatge més elevat durant tot el període seguit per les vendes a carta de gràcia i ja, de més lluny, per altres tipus de contractes. L'increment més espectacular, però, el tenen les vendes a carta de gràcia, que arriben quasi a triplicar-se en la dècada dels anys vint, i que evidencien, conseqüentment, una conjuntura força desfavorable.³¹

QUADRE 7. *Moviment de terres segons els contractes de compravenda. % del tipus de contracte sobre el total del període. 1808-1840*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1808-1818	44	27	61,36	100	5	11,36	100	6	13,63	100	6	13,63	100	0	0,00	000	0	0,00	100	
1819-1829	54	30	55,55	111	14	25,92	280	2	3,70	33	3	5,55	50	2	3,70	200	4	7,40	400	
1830-1840	66	28	42,42	103	22	33,33	440	3	4,54	50	10	1,51	166	1	1,51	100	4	6,06	400	
1808-1840	164	85	51,82		40	24,39		11	6,70		19	11,58		3	1,82		8	4,87		

1: període; 2: total; 3: VP; 4, 7, 10, 13 i 16: %; 5, 8, 11, 14, 17 i 20: index; 6: VCG; 9: VR; 12: RV; 15: VDR; 18: VPG

Font: Elaboració pròpia a partir del buidatge dels contractes de compravenda de terres dels notaris M. Hostalrich, Fr. Solano i M. Fuster, dels anys 1808 a 1840. VP: venda perpètua. VCG: venda a carta de gràcia. VR: venda del dret de redimir a qui se li ha venut la carta de gràcia. RV: revenda. VDR: venda del dret de redimir a tercer. VPG: venda de la carta de gràcia posseïda a tercers.

2.2.1 La venda a carta de gràcia com a instrument de crèdit

La venda a carta de gràcia és el tipus de contracte que més ens permet relacionar la venda d'una part de la propietat amb el fenomen de l'endeutament. Aquest contracte consistia en la realització d'una venda, però de manera que qui venia es reservava el dret de recuperar —lluir i quitar— la cosa venuda —terres, cases, patis, etc.—, mitjançant la devolució del preu. Es tractava doncs d'empenyorar alguna

da a carta de gràcia ven al propietari del dret de redimir aquella mateixa peça que va comprar a carta de gràcia i pel mateix preu; finalment, la venda perpètua de gràcia, que és quan el propietari d'una peça de terra que ha estat comprada a carta de gràcia ven aquesta peça perpètuament a un tercer propietari, que a partir d'aleshores gaudirà ell també a carta de gràcia d'aquella peça de terra.

31. Si donem un cop d'ull al pes que tenien aquests traspassos sobre el total de la terra del municipi (uns 10.000 jornals) observarem com es tracta d'uns moviments discrets. Prenent com a punt d'anàlisi les cinc cates elaborades (excloent per tant la terra dels contractes de compravenda intermedis d'aquells tres notaris analitzats per tots els anys), els resultats són els següents:

any	moviments	total jornals	mitjana	percentatge
1808	54	141,26	2,61	1,41
1820	70	148,35	2,11	1,48
1824	105	213,01	2,02	2,13
1833	78	214,75	2,75	2,14
1840	47	99,92	2,12	0,99

Font: Elaboració pròpia a partir dels contractes de compravenda. 1808-1840.

cosa amb la intenció de recuperar-la en el moment en què s'estigués en condicions. El preu de la compra era el capital que es prestava i, allò que es comprava, la penyora que produïa els interessos. A diferència del censal d'interès fix, els beneficis de què gaudia el comprador de la carta de gràcia (VCG a partir d'ara) eren molt variables i podien dependre tant de l'evolució dels arrendaments dels pisos, com de la producció de la parcel·la venuda, com del preu al mercat dels productes conreats en ella.

La venda a carta de gràcia també ha estat considerada com un pas endavant en el procés de transició de les relacions socials feudals cap al capitalisme, perquè constitueix un instrument de desposseïció molt més perfeccionat que el censal.³² De fet, Ll. Ferrer ha posat de manifest com la majoria de les vendes a carta de gràcia que es realitzaven al Bages establiren la condició de restituir el capital en el termini de cinc anys. Si la revenda no s'executava, la venda a carta de gràcia es convertia aleshores en venda perpètua. Per al cas lleidatà, si més no, no hem localitzat cap cas en què es fixés un termini de revenda. A. Atienza, que tampoc no ho ha trobat en la zona aragonesa que ha estudiat, ho relaciona amb un desenvolupament més lent de les relacions socials i econòmiques en algunes zones de Catalunya amb una realitat social i econòmica més desenvolupada.³³ De totes maneres, no hi ha dubte que la venda a carta de gràcia permetia, com apunta E. Tello, «una execució privada i ràpida dels prestataris insolvents sense haver de recórrer a costosos tràmits».³⁴

En observar l'època de l'any en què es produïen aquests moviments de capital, es constata que hi havia uns mesos en els quals la incidència d'aquestes vendes a carta de gràcia era més elevada que a la resta: a la tardor, de setembre a desembre, que és precisament el moment de la sembra i pot succeir que l'anterior collita hagués estat dolenta i no hi hagués gra per a fer-la; i a la primavera, especialment al març, que és quan les reserves, reduïdes durant l'hivern, comencen a fer trontollar la subsistència familiar pagesa, alhora que es produeix, paral·lelament, la pujada dels preus agraris deguda a l'escassetat del moment. De fet, en preguntar-se pel motiu de les vendes de terra en una societat rural lleonesa, L.M. Rubio Pérez remarca: «*Son pues razones de índole económica que afloran después de uno o dos años de malas cosechas las que obligan al campesino endeudado a desprenderse de su tierra, poniendo de manifiesto la precariedad de una agricultura de autoconsumo incapaz de generar, en su mayor parte, excedentes previsores de las constantes crisis anuales de producción.*»³⁵

La magnitud de les parcel·les venudes, en aquest cas, havia d'estar forçosament relacionada amb el tipus de necessitat, alhora que s'havia d'ajustar al màxim, ja que el veritable interès del venedor no era desprendre's de la terra sinó aconseguir una quantitat de diners determinada. Aquest fet dóna lloc que les VCG tinguin unes extensions força més reduïdes que no pas les vendes perpètues (el 92,31% no supera els tres jornals de terra mentre que en la VP el percentatge dels contractes que no els

32. Com diu A. ATIENZA, «*el censo consignativo mantenía la vinculación del campesino a la tierra, propia del sistema de relaciones sociales feudales, mientras que la venta a carta de gracia suponía la desposesión del productor de sus medios de producción*», *Ventas a carta de gracia...*, art. cit., p. 19.

33. A. ATIENZA, art. cit., p. 19.

34. E. TELLO, art. cit., p. 60.

35. L.M. RUBIO PÉREZ, *La Bañeza y su tierra, 1650-1850. Un modelo de sociedad rural leonesa* (León, Universidad de León, 1987), p. 224.

sobrepassen gira al voltant d'un 66%). La raó d'aquest fet s'explica, com hem dit, per la mateixa naturalesa de la carta de gràcia que va més enllà d'una venda normal per convertir-se, com alguns l'han definida, en un veritable contracte usurari.³⁶

QUADRE 8. *Nombre de jornals segons sigui VCG o VP. 1808-1840*

jornals n.		%		VP		mitjana n.		%		VCG		mitjana	
				jornals	%					jornals	%		
0-1	14	7,41	8,51	1,53	0,61	31	26,96	18,08	10,91	0,58			
1-2	60	31,75	83,60	15,03	1,39	55	47,83	67,34	40,63	1,22			
2-3	52	27,51	118,08	21,23	2,27	19	16,52	41,34	24,94	2,18			
3-4	24	12,70	78,51	14,12	3,27	4	3,48	12,00	7,24	3,00			
4-5	13	6,88	55,67	10,01	4,28	5	4,35	20,00	12,07	4,00			
5-6	8	4,23	41,00	7,37	5,13	0	0,00	0,00	0,00	0,00			
6-7	4	2,12	24,00	4,32	6,00	0	0,00	0,00	0,00	0,00			
7-8	3	1,59	21,17	3,81	7,06	1	0,87	7,00	4,22	7,00			
8-9	4	2,12	32,75	5,89	8,19	0	0,00	0,00	0,00	0,00			
9-10	1	0,53	9,00	1,62	9,00	0	0,00	0,00	0,00	0,00			
10 o +	6	3,17	83,83	15,07	13,97	0	0,00	0,00	0,00	0,00			
Tot.	189	100	556,12	100	2,94	115	100	165,76	100	1,44			

Font.: Elaboració pròpia a partir dels contractes de compravenda de terra. 1808-1840.

Com que només es venia l'usdefruit i no la propietat completa, el preu havia d'ésser, lògicament, inferior al valor total de la parcel·la. La venda del dret de redimir —lluir o quitar— la cosa venuda, el que transforma la VCG en una VP, ho confirma. El nou preu, juntament amb el de la VCG, havia d'apropar-se al preu real, total, de l'objecte.

En relacionar els preus de les VCG i els de les vendes del dret de redimir d'una mateixa peça de terra, constatem com la majoria dels preus de les VCG, un 60 %, giren al voltant de la quarta part i la meitat del preu total; i un 68,18 % no superen precisament aquella meitat. Aquesta diferència de preus que s'observa, al seu torn, afavoria el nou propietari de la terra, el qual, per menys diners, gaudia com a amo absolut de tots els fruits.³⁷

Quant a les revendes i a les vendes del dret de redimir hem de dir que si bé hem localitzat 126 VCG, només hem trobat 48 revendes i 26 vendes del dret de redimir. Hi havia, per tant, una possibilitat de recuperar les terres empenyorades, com també hi havia la pèrdua total de la propietat amb la venda de la capacitat de lluir la terra anteriorment venuda a CG.

En principi, el procés podia començar pel fet de deures una certa quantitat de diners. Davant la impossibilitat de fer cara al deute, la situació es legalitzava amb la creació de censals o debitoris. Era aleshores, si la càrrega començava a considerar-se

36. Vegeu Ll. FERRER, *Censals, vendes...*, art. cit., ps. 115 i ss., i E. TELLO, *Crèdit rural...*, art. cit., ps. 59 i ss.

37. Vegeu el quadre n. 4 de l'apèndix

feixuga, que el pagès utilitzava el recurs, tan poc desitjat com útil, de la venda a carta de gràcia. Dificilment amb menys quantitat de terra es podia tornar a la normalitat; uns quants anys de bona collita, una conjuntura de preus favorable i una encertada política matrimonial podien redreçar l'economia familiar. La tendència general del deute, però, en una situació de crisi econòmica, és a créixer i a augmentar, i les primeres dècades del segle XIX es mostraren, en aquest aspecte, plenament favorables al desenvolupament del procés descrit.

Veiem un exemple. Josep Muntaña, pagès de Lleida, ven a D. Ramon Borgoño el 7 de desembre de 1823 i a carta de gràcia, 1,5 jornals de terra pel preu de 600 lliures. Davant de l'existència de nous deutes, el 29 d'octubre de 1829 torna a vendre al mateix comprador, a carta de gràcia novament, la peça de terra contigua a l'anterior, d'un jornal i mig també, pel preu de 800 lliures. El 17 de gener de 1840, «no teniendo otro medio menos gravoso a mis intereses para atender en el día a mis urgencias» ven finalment el dret de redimir dels tres jornals venuts a carta de gràcia per un preu total de 1.230 lliures al mateix senyor. A la fi, Josep Muntaña ha perdut totalment aquests jornals de terra.

Per terme mig, el temps que passa entre una VCG i la venda del dret de redimir en els contractes estudiats no supera els cinc anys (el 79 %). Tanmateix, el temps s'allarga quelcom més en tractar-se d'una revenda, ja que, en aquest cas, el 62 % dels casos no supera els cinc anys. Per contraposició, el període establert als debitoris era molt més curt i, de fet, en comptades ocasions, la data es fixa més enllà de l'any (el 81%). Més aviat hi ha la tendència a especificar mesos concrets, fins i tot dies, i només en un cas l'abonament del deute s'allarga a més de dos anys. La VCG apareix, doncs, com un mecanisme d'endeutament difícil de superar. No oblidem que ja l'havíem considerada l'esglao següent als censals i debitoris en una escala cap a l'endeutament pagès.

QUADRE 9. *Diferència de preus entre les VP i les VCG. 1808-184*

lliures	preu VP			preu VCG (VCG, RV, VR)		
	quantitat	%	mitjana	quantitat	%	mitjana
0-50	14	7,41	28,12	6	3,49	32,33
50-100	18	9,52	71,33	22	12,79	67,95
100-150	22	11,64	112,86	29	16,86	106,83
150-200	16	8,47	168,22	24	13,95	159,54
200-250	21	11,11	213,56	31	18,02	208,79
250-300	10	5,29	258,90	11	6,40	252,82
300-400	23	12,17	327,39	23	13,37	315,43
400-500	14	7,41	420,50	14	8,14	422,14
500-600	4	2,12	537,75	5	2,91	521,00
600-700	9	4,76	618,05	3	1,74	600,67
700-800	9	4,76	732,78	0	0,00	0,00
800-900	10	5,29	840,70	0	0,00	0,00
900-100	2	1,06	918,50	0	0,00	0,00
1.000 o +	17	8,99	1.692,43	4	2,33	1.387,50
totals	189	100,00		172		100,00

Font: Elaboració pròpia a partir dels contractes de compravenda de terres. 1808-1840. El preu de les VCG ha estat complementat amb el que es menciona en els documents de revenda de les terres i amb el que se cita a vegades en els documents de venda del dret de redimir.

En analitzar l'estructura dels preus de les VCG, es comprova com el seu valor és similar als valors que observàvem per als altres instruments de crèdit. Hom constata, al respecte, que el 66% dels preus d'aquestes no arriben a les 250 lliures i, ja que la venda d'una part de la propietat era l'última alternativa a recórrer pel pagès, hom es pot aproximar a les quantitats de diners més habituals que se solien necessitar. Pel que fa a les vendes perpèctues, tot i haver-hi preus força més elevats, el seu gruix també gira entre les 100 i les 400 lliures, similar, com hem remarcat, a les magnituds de les altres fonts de crèdit, i es manté al llarg d'aquesta primera meitat de segle.

QUADRE 10. *Evolució dels preus de les vendes de terra (VP-VCG). 1808-1840*

lliures	1808 - 1818				1819 - 1829				1830 - 1840			
	VP	%	VCG	%	VP	%	VCG	%	VP	%	VCG	%
0-100	1	3,84	2	40,00	3	12,50	2	22,22	8	30,76	7	31,81
100-200	7	26,92	3	60,00	5	20,83	4	44,44	6	23,07	4	18,18
200-300	3	11,53	0	—	2	8,33	2	22,22	4	15,38	6	27,27
30-400	4	15,38	0	—	4	16,66	0	—	3	11,53	4	18,18
400-500	2	7,69	0	—	1	4,16	0	—	3	11,53	0	—
500-600	0	—	0	—	0	—	1	11,11	1	3,84	0	—
600-700	1	3,84	0	—	1	4,16	0	—	0	—	0	—
700-800	3	11,53	0	—	1	4,16	0	—	0	—	0	—
800-900	3	11,53	0	—	2	8,33	0	—	1	3,84	0	—
900-1000	0	—	0	—	0	—	0	—	0	—	0	—
+1000	2	7,69	0	—	5	20,83	0	—	0	—	1	4,54

Font: Elaboració a partir del buidatge dels contractes de VP i VCG dels notaris M. Hostalrich, Fr. Solano i M. Fuster dels anys 1808 a 1840.

Quant a les formes de pagament, pràcticament la major part de les quantitats, al voltant del 85 %, s'han abonat al comptat amb algunes retencions en algun cas. La resta, el 15 %, presenta una situació heterogènia, on el pagament a terminis (abonament de la quantitat que manca del preu total en unes dates convingudes) s'alterna amb quantitats totalment retingudes per a pagar deutes pendents.

Per acabar amb els contractes de VCG de terres ens resta tractar un últim aspecte: els pactes establerts per escrit. La mateixa naturalesa del document, que podia ésser finit en qualsevol moment si el posseïdor del dret de redimir decidia recuperar la terra, obligava a pactar, entre altres coses, els treballs de la terra, les condicions de la quitació o la responsabilitat dels pagaments. D'aquesta manera, observem una certa preocupació per aclarir alguns dels comportaments als quals estaran obligades ambdues parts. Destaca, especialment, el fet de dilucidar qui es faria càrrec dels diversos pagaments a partir de la venda, o sigui, dels censos, censals, cadastre, sequiatge, etc.;

QUADRE 11. *Formes de pagament de les compres. 1808-1840.*

<i>forma</i>	<i>quantitat</i>	<i>%</i>
al comptat	324	84,38
al comptat sense retencions	265	69,01
al comptat amb retencions	59	15,36
no al comptat	60	15,63
rebuda una part i aplaçada l'altra	28	7,29
rebuda, aplaçada i amb retenció	11	2,86
tot aplaçat	4	1,04
tot retingut	12	3,13
retenció i a plaç	5	1,30

Font: Elaboració pròpia a partir dels contractes de compravenda de terra. 1808-1840.

el tipus de moneda en què es faria el pagament i el valor i propietat de les collites i treballs presents al moment de la quitació.

Si analitzem més acuradament aquests pactes es comprova com la contribució, quan es menciona, sol ésser responsabilitat del venedor, amb la qual cosa es reafirmava llur propietat sobre la terra, mentre que tota l'altra càrrega econòmica es fa recaure en el comprador de la carta de gràcia: començant pels censals, seguint pel pagament dels censos i acabant amb el sequiatge. Tot plegat encaixa perfectament en la mateixa raó d'ésser de les VCG, ja que si el motiu principal de llur existència estava en la manca de liquidesa per a fer cara als diversos deutes i «urgències», el desprendre's d'aquestes despeses havia de donar una certa calma als problemes monetaris.

D'altra banda, un dels pactes confirma rotundament la necessitat de liquidesa immediata que en alguns casos motivava la VCG. Ens referim als catorze contractes en què es pacta que el venedor continuarà treballant la terra que ha venut a títol d'arrendament. És a dir, que malgrat necessitar aquella terra per a la subsistència de la seva família, la qual cosa es confirma amb la seva transformació en arrendatari, acaba venent-la. Aquest fet no s'explica si no és per una necessitat peremptòria de capital. L'obsessió perquè el pagament s'efectuï en moneda física, present en quasi tots els contractes de compravenda i que exclou tot tipus de paper moneda i vals reials, mostra, així mateix, aquesta preocupació per la liquidesa del capital.

Les VCG, doncs, formen part de tot el procés d'endeutament pagès i, conseqüentment, de tot el procés de diferenciació social en el si de la pagesia. En aquest sentit, no podem oblidar que si bé la majoria dels venedors eren pagesos, també una part dels compradors ho eren. Dins la ciutat, per tant, la pagesia es trobava en situacions diverses: des del que estava empobrit fins al que se n'anava sortint i ampliava llurs propietats.

Cal remarcar, de tota manera, que si analitzem el conjunt de contractes de compravenda de terres, el 56 % de pagesos compradors es contraposa a un 86 % de pagesos venedors, cosa que evidencia netament un marge de penetració en la compra de terres d'altres grups socials i, especialment, el dels comerciants.³⁸

38. Al quadre n. 5 de l'apèndix es detalla la professió de compradors i venedors. Per al segle XVIII l'accés a la terra per part de grups socials no pagesos ha estat estudiat per E. VICEDO, *Les terres de Lleida...*, art. cit., i per a un període posterior, *Notes sobre la integració de l'agricultura de les terres de*

QUADRE 12. *Venedors i compradors segons la professió. 1808-1840*

<i>relació venda-compra</i>	<i>quantitat</i>	<i>%</i>
pagès - pagès	160	41,67
pagès - no pagès	97	25,26
no pagès - pagès	34	8,85
pagès - no se sap	72	18,75
no se sap - pagès	21	5,47

Font: Elaboració pròpia a partir de tots els contractes de compravenda de terres. 1808-1840

Malgrat les dificultats que comporta l'intent de localitzar en el cadastre aquests membres de la pagesia que participen en els documents de compravenda analitzats, hem elaborat un quadre amb l'objectiu de confirmar o no si realment eren els petits pagesos els venedors d'aquestes reduïdes propietats i la pagesia mitjana i benestant el grup beneficiari d'aquestes operacions. Els resultats mereixen un comentari.

QUADRE 13. *Estructura de la propietat dels pagesos compradors i venedors. 1808-1840*

<i>venedors</i>							<i>compradors</i>						
<i>total</i>		VP		VCG			<i>total</i>		VP		VCG		
<i>journals</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>n.</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
0-9	109	77,85	61	79,22	48	76,19	58	70,73	39	73,58	19	65,55	
9-15	15	10,71	9	11,68	6	9,52	16	19,51	8	15,09	8	27,58	
15 o +	16	11,42	7	9,09	9	14,28	8	9,75	6	11,32	2	6,89	
totals	140	100	77	100	63	100	82	100	53	100	29		

Font: Elaboració pròpia a partir dels pagesos que, extrets dels contractes de VP i VCG, han pogut estar localitzats al cadastre. 1808-1840.

En analitzar la figura del venedor es confirma el que ja suposàvem: més de les tres quartes parts dels individus són petits pagesos que no arriben al mínim de subsistència segons la magnitud de llur explotació. La sorpresa es fa evident, en canvi, en observar les dades dels compradors, ja que torna a ésser la pagesia petita la que mostra una presència majoritària. El percentatge és inferior al dels venedors i deixa més marge d'actuació a la pagesia mitjana i benestant. De tota manera, però, la presència d'aquesta petita pagesia és important. La raó podria girar al voltant de les

pròpies característiques de la pagesia lleidatana, que forma part de la petita pagesia, a l'entorn del 80% dels membres del grup. En aquesta situació, una encertada especialització dels conreus, una bona localització de les terres, una adequada política matrimonial, una herència, l'esforç de tota una vida o la probable creació de nous deutes podia possibilitar-los l'accés a la terra, de la mateixa manera que les precarietats de llur situació o les crítiques conjuntures en què vivien podien abocar-los a vendre.

Cal fer menció, àdhuc, al cicle familiar com una de les causes que permeten explicar aquesta participació de la petita pagesia en aquest transvasament de terres fins i tot en una conjuntura desfavorable. El motiu està en el fet que el cicle de desenvolupament de la família té una clara relació amb la mida de l'explotació que es requereix en cada fase d'aquest desenvolupament. B. Galenki distingeix, al respecte, quatre etapes. La primera d'elles és l'inici del matrimoni; la parella casada comença generalment amb una petita explotació. La joventut de la parella i la relativa llibertat de la dona per absència de fills fan possible una considerable inversió en treball i la superfície de l'explotació tendeix a engrandir-se. Quan neixen els fills, la necessitat de mantenir una família més ampla força a intensificar el treball, al qual els fills comencen a participar a mesura que transcorre el temps. La mida de l'explotació va creixent fins a arribar al seu punt màxim durant la tercera fase, quan els fills arriben a l'edat en què són treballadors productius madurs, però encara no són casats. En la quarta fase, els fills s'independitzen. Aleshores, l'envelliment dels pares i la reducció gradual de llur aportació al treball de la família, junt amb la partida dels fills, comporta una disminució de la superfície de l'explotació. I encara que no es procedeixi a cap divisió de la terra entre els fills, la necessitat de pagar quotes pot obligar la família a vendre part d'aquella terra.³⁹ Així, doncs, les diferents necessitats de la família segons l'etapa en la qual es trobi poden ser una de les raons d'aquest transvasament de terres i el fet que a la ciutat hi hagi un predomini aclaparador de la petita pagesia podria acabar d'explicar la seva participació en aquest mercat de la terra.

En resum, de l'anàlisi de les dades es desprèn, bàsicament, que, a més d'estar en presència d'un endeutament estructural agreujat per la crisi de l'Antic Règim, els processos de revolució liberal i les contínues crisis bèl·liques que caracteritzen el període, estem davant una pagesia desigual, en la qual si bé tenim un sector majoritari abocat a l'endeutament —entre altres coses també per la migradesa de llurs propietats i el baix nivell tècnic de l'agricultura que practicaven—, observem també una circulació endògena de capital, en la qual un petit sector més «afortunat» presta diners a aquells altres o els compra part de les terres i s'accentuen, d'aquesta manera, els processos de diferenciació social en el si del grup.

Igualment s'observa la presència d'altres grups socials com a creditors de la pagesia o com a acaparadors de la terra que aquells es veuen obligats a vendre. De fet s'evidencia una forta relació entre el censal i els eclesiàstics, mentre es mostra un

39. B. GALENKI remarca fins i tot que «la conexión entre el tamaño de la explotación y el ciclo familiar es evidente en la relación estadísticamente confirmada entre superficie de explotación y edad del cabeza de familia» (*Sociología del campesinado*, Barcelona, Península, 1977, ps. 119-120).

ventall força més ampli de sectors socials en tractar-se dels debitoris o de la compra de terres. El que sí es manifesta amb claredat és la tendència del deute a créixer i a empobrir a aquells que cauen en la seva teranyina.

La realitat del camp lleidatà que acabem d'examinar es mostra, per tant, força complexa. Generalitzar sobre l'endeutament de la petita pagesia ens pot induir a raonaments equivocats, especialment si oblidem que davant una mateixa situació de crisi es podien desenvolupar comportaments dispars. El fet que un pagès que ha entrat en la roda de l'endeutament acabi essent l'arrendatari d'un altre pagès a qui li ha venut la seva terra a carta de gràcia ens ho confirma clarament. Les generalitzacions, conseqüentment, no poden acompanyar uns resultats finals que manquen encara de més estudis i molts més treballs.

APÈNDIX ESTADÍSTIC

QUADRE 1. *Llistat de professions i condició dels creditors i deutors (laics) que apareixen als inventaris*

creditors						deutors		
professió	quantitat	%	professió	quantitat	%	professió	quantitat	%
procurador	7	18,42	donya	1	2,63	pagès	5	83,33
metge	3	7,89	carregador	1	2,63	marmessor	1	16,67
pagès	3	7,89	músic	1	2,63			
hereus	3	7,89	causídich	1	2,63			
don	2	5,26	xocolater	1	2,63			
sr.	2	5,26	pastisser	1	2,63			
dr.	2	5,26	fuster	1	2,63			
comerciant	2	5,26	apotecari	1	2,63			
marmessors	2	5,26	majordom	1	2,63			
criada	2	5,26	advocat	1	2,63			

Font: Elaboració a partir dels inventaris pagesos. 1808-1840.

QUADRE 2. *Pes de l'Església en els deutes i en els censals. 1808-1840*

<i>grup religiós</i>	<i>censals</i>		<i>deutes</i>	
S. Joan	4		1	
S.M. Magdalena		3		1
S. Llorens	3		1	
Catedral	3		2	
S. Hospital	2		0	
Carm. descalços	2		0	
C. Agustins	1		0	
S. Fransesc	1		0	
MM. Ensenyança		1		0
C.S. Clara	1		1	
Carm. Calçats	1		2	
C.Trinitaris	1		0	
S. Andreu	1		0	
C. Dolors	1		0	
Escala Dei	1		1	
Reverens	1		5	
P. Dominics	0		1	
S. Creus	0		1	
totals	27		16	

Font: Elaboració a partir dels inventaris pagesos. 1808-1840.

QUADRE 3. *Professió i condició dels deutors i prestamistes que surten als deutoris. 1808-1840*

<i>professió condició</i>	<i>prestamistes</i>	<i>%</i>	<i>deutors</i>	<i>%</i>
don o donya	5	23,80	0	0,00
comerciant	3	14,28	1	4,76
pagès	3	14,28	19	90,47
muller	3	14,28	0	0,00
artesa	2	9,52	0	0,00
reverent	1	4,76	0	0,00
escribano	0	0,00	1	4,76
no se sap	4	19,04	0	0,00

Font: Elaboració pròpia a partir dels deutoris. 1808-1840.

QUADRE 4. *Relació entre els preus de les VCG i de les VR . 1808-1840*

<i>preu VR</i>	<i>preu VCG</i>	<i>total</i>	<i>%</i>	<i>pagat</i>
528	1121	1649	67,98	pagat la meitat o més 7 d'un quart a la meitat. 13 menys d'un quart 2
250	456	706	64,59	
60	100	160	62,50	
400	550	950	57,89	
100	120	220	54,55	
200	200	400	50,00	
200	200	400	50,00	
1400	1230	2630	46,77	
125	105	230	45,65	
300	250	550	45,45	
300	250	550	45,45	
300	250	550	45,45	
100	70	170	41,18	
810	565	1375	41,09	
200	125	325	38,46	
700	415	1115	37,22	
300	170	470	36,17	
560	301	861	34,96	
1600	600	2200	27,27	
316	108	424	25,47	
200	50	250	20,00	
1020	200	1220	16,39	

Font: Elaboració a partir de les compravendes de terra. 1808-1840

QUADRE 5. *Professió i condició de venedors i compradors segons els contractes de compravenda de terra. 1808-1840.*

<i>professions</i>	<i>venedors</i>	<i>%</i>	<i>compradors</i>	<i>%</i>
pagès	328	85,42	217	56,51
capellà	5	1,3	3	0,78
comerciant	4	1,04	20	5,21
teixidor	3	0,78	5	1,30
espardenyer	3	0,78	3	0,78
sabater	3	0,78	2	0,52
procurador	3	0,78	1	0,26
fuster	2	0,52	1	0,26
blanquejador	1	0,26	2	0,52
m. de cases	1	0,26	2	0,52
moliner	1	0,26	2	0,52

<i>professions</i>	<i>venedors</i>	<i>%</i>	<i>compradors</i>	<i>%</i>
doctor	1	0,26	2	0,52
músic	1	0,26	1	0,26
escuder	1	0,26	0	0,00
sastre	1	0,26	0	0,00
metge	1	0,26	0	0,00
cabrer	1	0,26	0	0,00
cabo	1	0,26	0	0,00
vídua	0	0,00	8	2,08
propietari	0	0,00	6	1,56
soldat	0	0,00	5	1,30
prevere	0	0,00	5	1,30
impressor	0	0,00	4	1,04
pastisser	0	0,00	3	0,78
carregador	0	0,00	2	0,52
don	0	0,00	2	0,52
farmacèutic	0	0,00	2	0,52
cadirer	0	0,00	1	0,26
traginer	0	0,00	1	0,26
capità	0	0,00	1	0,26
causídich	0	0,00	1	0,26
ferrer	0	0,00	1	0,26
xocolater	0	0,00	1	0,26
teuler	0	0,00	1	0,26
apotecari	0	0,00	1	0,26
veremador	0	0,00	1	0,26
carreter	0	0,00	1	0,26
saboner	0	0,00	1	0,26
escriba	0	0,00	1	0,26
surrador	0	0,00	1	0,26
fideuer	0	0,00	1	0,26
tallador	0	0,00	1	0,26
no se sap	22	5,73	74	19,27

Font: Elaboració a partir dels contractes de compravenda de terra. 1808-1840.